

Matthias Conrad Peterson og kampen for ytringsfrihet i tiden rundt 1814

Av Rune Ottosen

Historisk bakgrunn

Jeg vil i det følgende diskutere Matthias Conrad Petersons innsats for å fremme ytringsfriheten og trykkefrihet i tiden rundt 1814. Han virksomhet som redaktør er tidligere dokumentert i en liten bok av Øyvin Davidsen i artikler av Mona Ringvej (Ringvej 2014a, 2014b), og i verket *Norsk Presses historie* (Eide 2010). Mitt grep her vil være å Petersons virksomhet som redaktør i lys av rammebetingelsene for de samtidige såkalte adresseavisene for å bidra til et bredere pressehistorisk perspektiv på Petersons redaktørtid.

Det er vanlig å knytte røttene til den moderne pressevirksomhet til opprettelsen av nyhetsbulletiner fra de privilegerte adressekontorene på 1760-tallet. Det er imidlertid vanskelig å sette et skarpt skille mellom disse publikasjonene og mer sporadiske tidsskrifter som også kom ut samtidig. Blant disse kan vi nevne *Ukentlige Afhandlinger* som ble gitt ut i 1760, *Tronhiemske samlinger 1761-6*, *Maandelige Afhandlinger 1764-65* som ble utgitt i Christiania og *Den Bergenske Borger-Ven (1764-65)*. Alle disse ble rykt i de samme trykkerier som senere skulle trykke "adresseavisene" (Ottosen, Røssland og Østbye 2002:14-17). De hadde også samme format, 15,5X9,5 cm, og med sidetall som gjerne varierte med hovedartikkelens lengde. Det er ikke nyhetsstoff i disse publikasjonene, men snarer uttrykk for utgiverens behov for å utdype aktuelle emner for byens borgere. Det er sannsynligvis ikke økonomiske motiver bak utgivelsen. De hadde ikke annonser, og var snarere velhavende borgeres behov for å ytre seg (Davidsen 1943:135).

Sensur var regel og ikke unntak

Øystein Rians bok *Sensuren i Danmark-Norge* er en enestående kilde til å forstå sensurens plass i norsk historisk perspektiv. Gitt den lange koloniperioden med Danmark er selvsagt den såkalte 400-års natten som startet med Norges innlemmelse i dansk herredømme fra 1536/37 er et helt sentralt bakteppe.

Rians bok gir ny viktig dokumentasjon på hvor lite fritt det offentlige ordskifte var i hele perioden med union. Gjennom 16 omfattende kapitler gir boken en svært perspektivrik

framstilling av sensurens plass i Norges historie. Boken er komparativ i den forstand at den også sammenligner det dansk-norske sensursystemet med andre land. Det er tankevekkende å lese at sensuren var verre i Danmark-Norge enn andre land som for eksempel Tyskland som hadde en langt svakere sentralmakt, og dermed mindre kontroll på det skrevne ord. Perioden med enevælde fra 1660/61 ble brukt til å utøve makt og spre frykt gjennom trussel om straff mot alt som representerte opposisjon. Kirken spilte en helt sentral rolle i utøvelse av sensuren og paradoksalt nok var det universitetene og professorene som ble en krumtapp i knebling av det som i samtiden ble oppfattet som ondsinnede ytringer. Vi får dokumentert Strunsee-perioden som et pustehull i 1770-73 og tilbakeslaget og innskjerping av ytringsfriheten i perioden 1799-1814. Boken var en sentral form for ytring før avisene ble masseprodukter og kontrollen av trykkerier og privilegiesystemet som kontrollerte dette var et vesentlig innslag i kongens maktutøvelse. Her er også forklaringen på at Norge fikk egne trykkerier så sent og at de var så få og små. Da avisene begynte å dukke opp fra midten av 1600-talet ble det innført særskilte regler for avissensur og en usmakelig hyllest av kongemakten var et av vilkårene for å kunne gi ut aviser. Noe av det mest tankevekkende ved å les Rians bok er at han viser hvordan den mye omtalte Strunsee-perioden var veldig kort og et unntaket som bekrefter reglen om omfattende sensur som totalt kommer i skyggen av det strenge krigsregimet i perioden 1807-1814. Rian identifiserer den kongelige forordning fra 1799 som det viktige vannskillet som i praksis fjernet den reelle trykkefrieteten. For meg som forsker mye på moderne krigspropaganda er det både interessant og tankevekkende å lese hvordan kongedømmet brukte forfattere og senere aviser og deres redaktører til å iscenesette sitt eget desinformerende virkelighetsbilde i det offentlige rom. Rian trekker selv parallelt til moderne propaganda-teknikker med for eksempel desinformasjonen om Saddam Husseins påståtte masseødeleggelsesvåpen i forkant av Irak-krigen som et moderne eksempel på det samme (Rian 2014:330). Boken drøfter inngående de eksisterende klage og kontrollmekanismer som var til disposisjon i samtiden. Dette gjaldt i stor grad administrering og håndtering av de kongelige privilegiesystemet. Embetsmenn og deres byråkrati fikk mye makt og ble aktivt brukt til å pulverisere tilløp til at det vokste fram en samlet opposisjonell opinion. Kongelige oppnevnte kommisjoner var et annet mye brukt maktmiddel. Stadig nye kommisjoner ble oppnevnt som skulle granske og dømme avvikere og de som gjennom bruk av sine privilegier kunne utgjøre en opposisjon. Militære virkemidler og ren voldsmakt ble benyttet der byråkratiet ikke strakk til. Boken er samlet sett et kritisk svar til de som i festtaler og svulstige ordelag lovpriser den demokratiske tradisjonen i Norge. Vel var det pusterom og slingringsmann i de små spørsmål. Men trådte du makten for nær fikk det konsekvenser. Rian

selv sier det slik i avslutningen på innledningskapitlet: « .. det norske folks tålmodige lidelser i åra 1807-14 er et symptom på hvor langt kongen kunne gå i å skalte og valte uten at det ble gjort opprør. Dette var det ekstreme utslaget av den enfoldige kongehyllesten som ble prentet inn i folket. Enfoldet ble nok dempet i og etter 1814, men det forlot oss ikke helt – og til dels har det blusset opp igjen» (Rian 2014: 20).

1763-1807 Adressekontorene som opphav for prematur" journalistikk¹

De første informasjonsentrene for kunngjøringer og utveksling av informasjon var alt kjent i det gamle Rom under navnet *Intelligentia popularis*, men ideen ble viderutviklet i mer moderne form av franskmannen de Montaigne rundt århundreskiftet 1499-1500. Her ble det utvekslet informasjon av betydning for næringsliv og handelsmenn gjennom muntlig overføring eller oppslag. Først etter at boktrykkerkunsten ble utviklet, ble det omsatt mindre publikasjoner fra adressekontorene, som de ble kalt. Theophrast Renaudot ble en foregangsmann i så måte. Han åpnet sitt adressekontor i Paris i 1630 , og utgav etter hvert publikasjonen *Feuille du bureau d"adresse*. Det enestående ved Renaudots virksomhet var at han kombinerte den rent kommersielle informasjonsutvekslingen med et samfunnsengasjement. Kontoret hans ble et senter for folkelige engasjement i vid forstand. Her kunne fattigfolk søke informasjon om hvor det var hjelp å få, og det ble arrangert debattmøter om religiøse og politiske spørsmål. Sånn sett må Renaudot betraktes som et forbilde for Matthias Conrad Peterson og andre som prøvde å utvikle de norske adressekontorene i samme retning. Men Renaudots lille lapp ble ingen permanent publikasjon og gikk inn etter kort tid. Nye mislykte forsøk på å etablere publikasjoner i tilknytning til adressekontorene fant sted i Paris i 1703 og 1716, men først i 1745 fikk Paris sitt faste annonseorgan.

I andre europeiske byer dukket det opp adressekontor med tilhørende publikasjoner utover 1700-tallet. London og Wien skal ha fått sine allerede før århundreskiftet. Frankfurt fikk sitt i 1722, og Hamburg fulgte etter fem år senere. De inneholdt kunngjøringer om bøker, gjøgleropptredner og reklame for medisiner og andre produkter. Det ryktes i de skandinaviske landene at det var satt i gang kombinerte avis- og annonseorganer i Europas storbyer. Til Danmark kom ideen via Tyskland, og den første som prøvde seg var Jacob Frantz von der Osten, som 6. mars 1706 fikk kongelig privilegium til å opprette adressekontor med avis. Han

¹ Det følgende avsnitt er i stor grad basert på Ottosen, Røssland og Østbye 2002: 13-20.

var kammerjunker og kongelig kjøgemester og nådde aldri utover sirkelene til de øverste samfunnslag med nær tilknytning til hoffet. Han klarte heller aldri å starte avis, men baserte seg på oppslag og muntlig informasjon. Kontoret var oppe fra 7 om morgenen til 10 om kvelden, og innskrivningsgebyret (tilsvarende dagens Billett merket) kostet en mark. På grunn av sviktende opplutning måtte kontoret stenge alt etter fem års drift. Privilegiet stod imidlertid ved makt, og flere gjorde mislykkede forsøk på å få virksomheten til å bære seg. En av dem var vitenskapsmannen og dikteren Joachim Wielandt (1690-1730) som utgav den før omtalte *Extraordinære Relationer*. Først i 1759 ble det etablert et varig adressekontor i København. Det var drevet av Agent Hans Holck, og det var i hans "Adresseavis" at Johan Herman Wessel 2. september 1772 averterte førsteutgaven av "Kiærlighed uden Stømper". Kort tid etter spredte ideen om adressekontor seg til Norge (Myre 1944:126-129).

Ved utgangen av 1700-tallet var det kun tre mindre trykkerier i Norge som befant seg i Oslo Bergen og Trondheim (den gang kalt Trondhjem) (Eide 2010: 98)

Christiania

I Christiania hadde man *Norske Intelligenz-Seddeler* (som for øvrig ikke var privilegert). *Norske Intelligenz-Seddeler* ble grunnlagt av boktrykker Samuel Conrad Schwach i Christiania i 1763. I det første nummeret het det at bladet "er egentlig for publici almindelig nytte innrettet, derfor bør økonomiske avhandlinger, politiske saker og korte moraler og andre sindrige tanker, som kan forbedre, opplyse og fornøie almindelige (trykkes)" (sitert fra Fiskaa 1985). Det faktum at han kunne starte Intelligenzseddeler uten avisprivilegium henger sannsynligvis sammen med at han hadde støtte for opprettelsen av en avis på høyt hold. Deter mulig at Schwachs foretag fikk økonomisk støtte av regjeringen fordi regjeringen i 1763 utbetalte 300 daler til et trykkeri i Christiania (Daae 1891:14). En av Christianias ledende embetsmenn, magistratpresident Nicolai Feddersen, var en av Schwachs støttespillere, og regnes derfor som en av avisens grunnleggere (Davidsen 1963:21)

I *Norske Intelligenz-Seddeler* var det leserbrev av politisk karakter. Ofte hadde det en form som vi i dag ville kalt injurierende. Hvis vi skal lete etter røttene til den politiske journalistikken, finnes den sannsynligvis her. I 1738 ble sensuren av aviser i Danmark-Norge tillagt postverket. På 1760-tallet var det statssensorer som skulle gå gjennom publikasjonene for å fjerne de krasseste innlegg og som skulle fjeme alt som kunne skade statsmaktens interesser. I Christiania var det biskopen som hadde fullmakt til å utøve sensuren. Det var

tyskeren Johann F. Struensee som i egenskap av, Kongens eneste minister opphevet sensuren i september 1770. Han var kommet til makten under den sinnssyke Christian VII, og regjerte i atten måneder. Struensee måtte bøte med live 1772 for sin reformiver, og for sitt erotiske forhold til Dronningen. Men hans liberalisering det gjaldt trykkefriheten overlevde ham selv, og kom til å vare ut århundret. Men selv etter at sensuren formelt var opphevet i 1772 protesterte biskopen mot "usedelige leserbrev" Men rammene for avisdriften ble utvilsomt noe friere, og Schwach moderniserte samtidig utseendet på avisen (Daae 1891:14).

Schwach benyttet anledningen til å trykke et opprop til nordmennene som ikke var til å misforstå: "Nu da der er gitt oss pen og blekk i håndene, eller frihet at skrive uten censur, er da ingen av jer I lærde herrer i landet. I høie og måtelige, eller mindre øvrighet, eller av jer I fornuftige i borgerstanden, som kunde skrive, der skulde ha lyst at beskrive og forestille statens, jers egne og mine trykkelser, samt hvorledes samme burde lettes og hjelpes?" I de neste par årene dukket det opp patriotiske innlegg som ga uttrykk for de nasjonalistiske stemninger i landet. En av samtidens ledende intellektuelle, P. Suhm, som også var utgiver av bladet

Tronhiemske Samlinger, ber i et innlegg i 1772 om at nordmenn må få sin egen mynt, og i 1772 krever en innsender opprettelsen av et eget akademi i Norge. Slike innlegg kom altså i Scwachs upriviligerte avis, før de priviligerte adressebladene i Bergen og Trondhjem reflekterte de sterke nasjonale stemninger i landet (Fiskaa 1985:19).

Enkeltbegivenheter kunne utløse små bølger av dikt og innlegg. Da ryktene begynte å gå om kronprins Frederiks Norgesreise sommeren 1788, ble avisene fylt med hyllingsdikt - ofte med en patriotisk undertone (Storsveen 1991:39-40). Siden avisene ikke hadde noe definert oppgave som politiske organer var det de personlige synspunktene til den enkelte utgiver som i stor grad preget avisene.

Bergen

Ole Brose fikk i 1764 konsesjon til å starte det første adressekontoret her i landet, og i forbindelse med kontoret kom *Bergens Adress-Contoires Efterretninger* (BA) ut fra 1765. Det var et annonse- og meldingsblad, men vi finner også det vi kan kalle kimene til

journalistisk stoff på det økonomiske området i form av betalte annonser og meningsytringer.

Brose solgte bladet til stud. jur Knud Geelmuyden, som fikk bevilling til å drive bladet den 5. september 1777. Privilegiet ble innløst i desember 1867, og endte sine dager i 1889 da

Bergens Aftenblad kjøpte dens eiendeler for en slikk og ingenting (*Journalisten* nr. 1 1918)

Det er mye informasjon om samtidens konflikter i annonsene fra avisens yngre dager. I 1784 lar "Trondhjems Byes eligerende Mænd" innrykke en advarsel over hele første side i BA. Den gjelder bergenserens krenkelse av Trondhjems enerett til handel og kjøpmannskap i "de fire sjølen" (Romsdal, Nordmøre, Fosen og Nummedals fogderier). Jekteskipperne fra Bergen hadde "under foregivende av å Vilde kjøpe op råfisk og sild, ikke bare ... ført med sig til salg en rekke varer, men også kjøpt opp saltede produkter." Venlig og alvorlig blir derfor bergenserne tilholdt å holde seg vekk fra slik ulovlig handel, under u-ussel om at det vil bli grepet alvorlig inn mot "mulige fortsatte forgåelser"².

Vi får også meldinger om kulturelle begivenheter gjennom bladet, som f.eks. Johan Nordahl Bruns "Mandige Veltalenhed" i en tale ved en seremoni for å sjøsette et skip³. Skipet "Anna Magdalena", var bygget for Lyder Wensel Nicolajsen og Johan Olsen Toske. Etter referatet og dømme var byens øvrighet og en stor tilskuermengde tilstede, og "Johan Nordahl Brun med hans sædvanlige bekiendte mannlige Veltalenhed, holdt en til Höitidleigheden passende tale over Texten Ordspr. 31.14"

Men mest er det Offentlige kunngjøringer, meldinger om rettsaker, etc. Byens politimester benytter bladet til å offentliggjøre nye forskrifter. En sjelden gang forekommer det regulær polemikk, sikkert mot betaling for spalteplassen. En polemikk fra 1796 mellom prokurator Balchen og assessor og rådmann Gyldenkrantz preges av harde utfall om forretningssaker. Senere samme år er Gyldenkrantz i ny polemikk, denne gangen om et Polemiske innlegg, personlige angrep og replikker, beriktigelser av rykter, o.l, blir gjerne plassert på siste side i siste spalte. På denne plassen kan det også dukke opp historier av mer alminnelig interesse. I BA nr. 23 1797 er det også gjengitt korrespondanse om et ubehagelig møte en Bergensskiper hadde med sjørøvere i Middelhavet.

² Davidsens personlige arkiv, mappe 1770-1785 BA nr. 22 29/5 1784.

³ BA nr. 33 16.8 1783.

Det var flere forsøk på å etablere konkurrerende blader i Bergen. Hildebrand Meyer ga ut Den bergenske borgervern hver fjortende dag fra september 1764. Den kom ut med i alt 26 numre "og maatte hentes av abonnentene". I 1772 kom bladet Tobaks Discourser med noen få numre (*Journalisten* nr. 1 1918).

I bakgården til Bergens Adresse-Contoires Efterretninger dukket det på 1790-tallet opp en annen avis med et adskillig friskere politisk preg. Bernt Børretzen hadde i flere år vært en kjent bidragsyter i BA. Han kom fra enkle kår i Nordfjord, men hadde med Johan Nordal hjelp og oppmuntring fått seg utdanning. Han ble teologisk kandidat, skolestyrer og sogneprest i Etne på grensen mellom Rogaland og Hordaland. Børretzens skrivelyst for å uttrykke sine radikale meninger førte til at han i 1794 etablerte sitt eget blad, Den snaksomme Bergenser, to år senere omdøpt til Bergenseren - et navn som ble beholdt inntil 1796. Dette er et eksempel på at Matthias Conrad Peterson ikke var den eneste som prøvde å sprengne rammene som ble satt av samtidens privilegiesystem for avisdrift. Som Peterson var han opptatt av revolusjon, ytringsfrihet og forfatningsspørsmål (Ringvej 2014b: 79). Redaktøren tordnet mot forfengeligheit, onde og skadelige sedvaner, sult, elendighet, boligforhold. Han angrep stadig de rike og ga uttrykk for forakt for alt som smakte a snobberi. Det kommer bl.a. til uttrykk i følgende kraftsats:

"Kjøbmænd vil leve som Grever, Haandværksmænd som de bemidlede Kjøbmænd. som deres Herrer, Tjenestepiger som fornemme Jomfruer" (Sitert fra Myre 1944:1). En mann ble selvsagt ikke vel ansett blant byens borgere, og han fikk i tillegg stempel på å være 'et utsvævende menneske' som gikk fra kro til kro. Han livnærte seg også ved smedviser og festsanger på bestilling, og flere av disse er bevart og bærer preg av å være skrevet av en mann med betydelig talent og formuleringsevne (Myre 1944:189).

I Bergen dukket det på denne tiden opp det som må kalles landets første "dameblad" av Norges første kvinnelige redaktør. Birgitte Kühle ga ut Provinzial-Lecture fra 1793 inneholdt stort sett oversatte fortellinger. Selv om bladet kun kom ut et års tid, var det pionerinnsats av en kvinne på den tiden å stable et eget blad på bena.

Kristiansand

Kristiansand fikk sitt adressekontor i april 1769. Men byen hadde på det tidspunktet ikke noe trykkeri. Privilegieieren, tollkontrollør Hans Dreyer, måtte derfor sende ut bladet som håndskreven avis. Dreyer ble senere forflyttet til Arendal og tok sitt privilegium og bosatte seg der. Dreyer flyttet til Danmark på midten av 1770-tallet, og Kristiansand var uten ad helt til Andreas Swane flyttet til byen i 1779. Fra hans "officin" utgikk 5. januar 1780 *Christiansandske Uge-Blade*, uten å være knyttet til noe adressekontor. Dreyer hadde privilegiet, men Swane hadde ikke råd til å løse det inn. Derfor fikk *Christiansandske Uge Blade* helt fra første stund en annen form enn adressavisene i Christiania, Bergen og Trondhjem, både hva innhold og utseende angår. Typografisk var den mer luftig enn "søsteraviser", og siden den ikke kunne basere sin virksomhet på annonser, måtte de annet marked enn næringslivsannonser. Den tok inn bekjentgjørelser fra offentlige

Myndigheter. Den hadde «funnet og tapt» spalter, averterte småting til salgs og hadde fødselspalter og dødsannonser. Et felles trekk hadde den imidlertid med "adressavisene", forkjærligheten for å trykke ting på vers. I åpningsnummeret 5. januar 1780 er det derfor naturlig for redaktøren å henvende seg til leserne på vers under tittelen: "Til Publicum i Christandsands Stift", der det bl.a. heter:

"Jeg mig fordrister at udgive Uge-Blader,
Og første Prøve nu præsenterer Dem.....
Jeg kan mig høyt ej svinge,
Min Magt kun ringe
Om Deres Ædelhed ej understøtter mig;
Utallig Hindringe kan læt mit Anlæg tvinge,
Og gjør "saa vigtig Sag uovervindelig.
Langt klogere end jeg, har paa det Anlæg tvinge,
Men haver forud seet, at det vil ej gaa an;
Jeg meer end dristig da! - Hvo har den Gunst mig skiænket:
At finde Leve-Brød her i Christiansand?..... "
(Sitert etter Myre 1944:226)

Et anonymt kjærlighetsdikt til "Doris", som stod på trykk 3. februar 1780 og kun var signert M., førte forøvrig til en intens rykteflom i byen. Onde tunger ville ha det til at selveste rektor ved byens latinskole, Søren Monrad, var opphavsmannen. Monrad var en høyt respektert

borger og havde vært en av Johan Herman Wessels medarbeider i Det norske Selskabs glans i København i 1770-årene. Han hadde bare vært tre uker i sin jobb da ryktene spredte seg. Til slutt så han seg nødt til å dementere ryktene. I *Christiansandske Uge-Blade* nr. 10. februar skrev Monrad et dementi som avsluttes slik: "Desuden skriver jeg ingen Vers, sukker heller ikke for nogen Doris, og indføres intet i disse Blade, uden under mit fulde navn".

Ryktene fortsatte imidlertid. Det fulgte flere dementier fra byens borgere som ville renske seg fra ryktet om at de var opphavsmann til "Doris-diktet". Redaktør Swane skar til slutt igjennom og avslørte både omstendighetene rundt diktet og at han aldri hadde truffet opphavsmannen personlig. Samtidig gjorde han det klart at han etter dette ikke ville motta anonyme innlegg. Han prøvde seg også med en ironisk vri - siden denne avsløringen ble trykket under tittelen "Fundne Sager og Bekiendtgjørelse". Swane forteller her at "hans dreng" hadde funnet en seddel med følgende tekst ved utgangsdøren hjemme hos seg: "der er nogle mine Venner, der vil omskabe mig til Poet, og beskylder mig for at have forfattet det vers til Doris, i No. 5 af disse Blade; men jeg skriver ingen Vers, til min Doris, thi hus seer langt bed i tingen." Det var undertegnet "Masmaassen".

Til denne "fundene gjenstand" føyer så Swane til følgende hale, som på en ganske hjelpeløs måte forklarer omstendighetene rundt "Doris"-diktet: "Da det nu saa ofte er giort Gientagelser om "Doris", hvis Verdie neppe er hverd at nogen skulde tage i Betragtning, og da Forfatteren af "Doris" er mig ubekiendt og samme blev mig leveret af en Dreng, som sagde at det var ham levert af en mand paa Gaden, og ydermeere da enhver kan indsee at den som har skrevet "Doris" har skrevet disse Linnier under Navn og M-Fos eller Masmassen, saa finder jeg fornøden at lade Forfatteren af "Doris" bekientgjøre, hvad jeg eragter fornødent, allerheldst da jeg formoder at Forfatteren lenges efter at se sit kunststykke indført i disse Blade: når De min Herre! eller andre, ikke skriver anderledes end at de maa lade sit Bud affærdige med I ste gang at levere det til mig, og annen gang at lade det slenge i Forstue-Dørren, saa maa de vide:at baade De og enhver, som paa saadan Maade agter at lade i offentlige blade sine Tanker inføre til et retsindig Publikums Bedømmelse, indlægger sig ingen Ære og fortjener kun Stæd blant Pasquille- eller Skanseskriftmagere, og maa de vide at for eftertiden modtages ikke noget saadant, som paa en saa uhonet Maade har blevet frembragt, hvorføre enhver som paa anførte Maade ville have noget inført gjør sig kun en unødvendig Umage og bliver aldeles ikke indført i disse. Disuden er i dette Stift mange berømmelige Mænd, som gjør sig Fornøyelse af at vedligeholde et Uge-Blad og med en beredvillig Iver søger at see mit ringe Bogtrykkerie i saadan Stand at det kan være det

Almindelige tienligt, saa at jeg vist ikke behøver at modtage noget, som strider imods Velanstændighed, Guds Ord og udgagne Forordninger, som tiener enhver til behagelig Efterretning fra Forleggeren av de Christiansandske Uge-Blade.

Andreas Swane" (Sitert etter Myre 1944:229-231).

Slik endte altså en av de første debatten om anonymitetsretten i norsk presse. Swane hadde tydeligvis problemer med stofftilgangen, for Nr. 4 1780 bestod så og si kun av en avskrift av en artikkel som hadde stått på trykk fire måneder tidligere i *Norske Intelligenz-Seddel*er under tittelen: "Korte Betragtninger framsat til erfarne Paffioters nøjere Overvejelse". Det var en artikkel som argumenterte mot import og for mer norskproduserte varer". Han fortsatte å fylle avisene med dikt og mye "lett stoff", men også en og annen artikkel om samfunnsproblemer. Ved årsskiftet 1780-81 kunne han med stolthet forkynne at han planla en ny årgang. Han skrev samtidig et hyllingsdikt til "sit høist ærede Publicum" der han uttrykker "al min Tak for al den Godheds Sum, hvormed De uden Maal beruset har min Siæl".

En annen eiendommelig side ved Swanes publikasjon er at han betror seg til leserne om sine private problemer. Vi kan lese om svennen som har uteglemt to linjer i en salme, slik at hele opplaget på en bok må kasseres. Han beklager seg over sin hustru som flyr på byen og sprer sladder, og som pansetter husets eiendeler for å få penger til brennevin. Da tjenestejenta Guri blir lei av rotehuset, og drar sin vei, trykker han inn en artikkel under "Bortkomne saker": "Da min tjenestepige Guri med videre er udebleven tvende nætter og dage af min tjeneste, saa bekjendtgiøres at hendes opførsel er ulovlig, hvorfor hun mig haver intet videre enlig at indløse mot 4 procentes rente - de som ej vil finde sig i denne billigheds lov, kan vente sig efter Hans Mayestets lov og forordninger at blive behandlet. A Swane" (Sitert etter Seland 1975:20).

Avisen hans kom ikke ut mer enn åtte årganger. Swane slet med driftskapital på grunn av sitt manglende privilegium, og dermed svikt i annonseinntekter. Kvaliteten på artiklene var dessuten svært ujevne. Det gjorde ikke saken bedre at han i 1787 ble idømt en bot på 100 riksdaler fordi han hadde trykt en annonse som reklamerte for et skrift om bondeopprøret Christian Lofthus. En redaksjonell artikkel om Lofthusbevegelsen ville ha vært livsfarlig på denne tiden. Omtrent samtidig ble hans kone arrestert for tyveri, og abonnentene klaget på sviktende levering. Det ble dessuten stadig dårligere trykk på avisen, og enkelte numre var nesten uleselige på grunn av mangel på trykksverte.

Swane selv søkte trøst i flasken, kort sagt, det meste gikk galt. Den 26. august 1788 kom det siste nummeret av avisen ut . Denne gangen var det ingen avskjedshilsen til hans "gunstige Læser", men derimot et patetisk hyllingsdikt til "Cron-Prinsen ved hans ankomst til Norge" (senere Frederik den sjette). Som Nicolai Wergeland skriver i sin *Christiansands Beskrivelse*: '...(Swane) maate formedelst usle Omstendigheder forlade Trykkerie i Staden og Stiftet" (Wergeland 1963:389).

Swanes kreditorer hadde allerede tatt utlegg i "hans officin", og året etter ble trykkeriet solgt til rådmann Mikal Glückstad og kjøpmann Daniel Isaachsen. De skaffet seg privilegium, og 8. januar 1790 kom de ut med sin første utgave av *Kristiansands Adresse-Kontors Efterretninger*. Dermed hadde alle landets daværende bispedømmer fått sitt kunngjøringsorgan - en stiftstidende med annonsemonopol med rett og plikt til å formidle offentlige kunngjøringer som ifølge Nicolai Wergeland skulle trykkes uten godtgjørelse: « ... (avisen) blev ved Kanc:Prom af 15 Dec: 1792 befalet at indføre i Bladene uden Betaling, de Kongl: og Øvrighedens Befalinger og Foranstaltn: som forlanges indrykket" (Wergeland 1963:389). Senere oppstod to stiftstidender av samme type, i Tromsø i 1858, og i Hamar i 1866, da Hamar bispedømme ble gjenopprettet (Giverholt 1982:16).

Kristiansands Adresse-Kontors Efterretninger bar et mer profesjonelt preg enn sin forgjenger, selv om trykken var like dårlig. Språket var imidlertid mer rett på sak, og det var betydelig mindre poesi, og naturlig nok - mer annonser. Det ble mer tilløp til det vi kan kalle nyhetsstoff, og alt i første nummer brakte avisen melding om at i "Flekerøe og Kongshavn har 32 skib av forskjellige "folkeslag" ligget værfast i over seks uker. Blant passasjerene på et av dem var Storbritannias minister ved det danske hoff, Mr. Elliot" (Myre 1944:234-236).

Haugianerne overtar

I form skilte ikke denne adresseavisen seg fra de tilsvarende publikasjoner i de andre Stifstbyene. De to eierne var imidlertid ikke særlig engasjerte i avisdriften. Isaachsen var godseier og drev mange slags forretninger, inkludert et skipsrederi. Han trakk seg ut av avisen i 1800. Glückstad var rådmann, og trakk seg ut da han ville prioritere etableringen av et tegleverk i 1803. Dermed lå veien åpen for haugianerne som skaffet seg kontroll over trykkeriet og avisen. Dette var det første eksempel på det vi kan kalle en strategisk overtagelse fra en religiøs/politisk bevegelse som ville ha avis og trykkeri til sin egen

propaganda/informasjonsvirksomhet.

Hans Nielsen Hauge var 32 år gammel da han jaktet på et eget trykkeri i 1803. Han var allerede etablert som den ubestridte leder for den mektige legmannsbevegelsen i Norge. Han hørte rykter om det ledige trykkeriet i Kristiansand og fikk en av sine unge disipler til å kjøpe det. Han het Hans Thorsen Bachrud, var 27 år og kom fra Helgøya i Mjøsa. Han fikk rustet opp trykkeriet, som var svært nedslitt, og han ansatte Christopher Grøndahl som faktor. Grøndahl etablerte for øvrig senere det kjente trykkeriet Grøndahl & Søn. Bachrud fortsatte utgivelsen av Kristiansands Adressekontors etterretninger og drev en omfattende forlagsvirksomhet med basis i haugianernes vekkellesbevegelse. Hauge var selv ofte i Kristiansand og overvåket utgivelsen av bl.a. "De enfoldiges lære", som var et frontalangrep mot geistligheten. Byfogden i Kristiansand beslagla skriftet, og startskuddet gikk for det som skulle bli Hauges martyrium, flere år bak lås og slå. Men Hauges forhold til avisen slutter ikke med dette, hans rolle som Kirsten giftekniv skulle pussig nok komme til å bli avgjørende for avisens drift. Hauge var ved flere anledninger utsatt for myndighetenes forfølgelse med bakgrunn i den såkalte "Konventikkelplakaten" av 1741 som satte som betingelse for å drive forkynnelse at man var utdannet prest. Han ble arrestert ikke mindre enn 10 ganger i perioden 1797 til 1804, da han på ny ble buret inn for 7 år. En rekke av hans skrifter ble forbudt og forsøkt inndratt (Wolland & Øvrum 1992:26).

Våren 1809 ble Hauge løslatt fra fengslet før dommen var ferdigsonet. Norge-Danmark var i krig med England, og det var blokade og varemangel. Hauge skulle bøte på saltmangelen ved å anlegge saltkokerier langs kysten. Han var i full gang med planleggingen i sin bolig på Tøyen i hovedstaden da han ble oppsøkt av en deprimert og utslitt Bachrud. Ved siden av trykkeriet og avisen drev Bachrud med handel, og hadde mange mann i sitt brød. Han hadde etter tidens skikk hele arbeidsstokken i sitt hushold, og det hele ble for meget for ham, selv med sporadisk hjelp fra en husholderske.

Han klaget nå sin nød og sa at han ville selge trykkeriet. Dette fant Hauge helt uhørt, til det hadde virksomheten for stor betydning for bevegelsen. Dessuten mente Hauge at det var hans kristen-plikt å holde så mange mennesker som mulig i arbeid.

Hauge hadde imidlertid et konstruktivt forslag som kunne avhjelpe hans situasjon. Han mente at Bachrud burde skaffe seg en kone som kunne administrere husholdningen for ham. Han

hadde sågar en kandidat i kikkerten, en viss Lucine Nesterud fra Toten, for tiden bosatt i hovedstaden. Hun var også en av disiplene i bevegelsen, og Hauge mente at hun ville stille opp for "den gode sak". Bachrud ble umiddelbart begeistret for ideen, og mente at det var forsøket verdt. Lucine ble innkalt til Hauge som ba henne gjøre bevegelsen den tjeneste å gifte seg med Bachrud. Lucine kunne imidlertid fortelle at hun allerede var forlovet, og at hun ikke kunne svikte kjæresten, en annen haugianer som het Ole Pedersen Moe. Hauge lot seg ikke stoppe med dette. Han kalte til seg Moe, som han også kjente. Moe ble vennlig men bestemt fortalt hvor viktig det var at Bachrud fikk gifte seg med hans forlovede. Til skulle Hauge skaffe Moe jobb hos en annen "broder", kjøpmann Arnt Solem i Trondheim. Hauge lokket med at dette var en godt betalt jobb, som nok ville føre til at Moe kunne skaffe seg sitt eget hjem, og med tiden en annen kone enn Lucine. Og slik ble det. Lucine var åpenbart det koneemne som Hauge hadde ventet, og hun ble en driftig støttespiller for sin mann i hans gjerning som trykker og bladmann.

Men skjebnens ironi skulle føre til at de forsmådde likevel skulle få hverandre. Bachrud døde nemlig i september 1814, bare 38 år gammel. Lucine satt igjen med avis og boktrykkeri, handelshus og det hele. Nok en gang skred Hauge til verket. Han varslet Ole Moe i Trondhjem om at Lucine nå var ledig. Moe, som aldri hadde kommet over sin store kjærlighet, og heller ikke funnet seg noen annen kone, dro sporenstreks til Kristiansand. Da de obligatoriske ni sørgemånedene var over, giftet de seg, og avisen hadde med ett fått en ny redaktør. Fem dager etter bryllupet fant sted den 23. juni 1815 stod det å lese en kunngjøring fra O.P. Moe i Kristiansands Adressekontors etterretninger at for "eftertiden vil behage at henvende sig til mig" om alle sider ved avisens drift siden han selv hadde overtatt redaktørfunksjonen, en stilling han skulle beholde helt til 1839. Som kjent er kjærlighetens veier uransakelige, men Moe viste seg etterhvert å være en driftig redaktør og forretningsmann, og i 1830 stod han på femteplass på byens skatteliste over personer med de høyeste inntektene (Seland 1975:27-31).

Trondhjem

Dette var altså bakteppet da søkte Martinus Nissen i 1766 søkte om å opprette et adressekontor i Trondhjem. Byens myndigheter avsto søknaden fordi byens eneste boktrykker allerede trykte små plakater med kunngjøringer som det var mulig å abonnere på. Regjeringen ga imidlertid konsesjon til Nissen i 1767, og allerede i juni samme år kom forløperen til

dagens Adresseavisen ut under navnet *Trondhiems Adresse-Contoires Efterretninger*. Adressebladene hadde litt ulik profil; i Bergen var de konsentrert om ren annonsevirkosomhet, mens det i Trondhjem ble trykt mer opplysende stoff. Etterhvert ble det mer nyhetsstoff, og de pliktet også å rykke kunngjøringer fra styresmakter og embetsmenn (Sande 1992:49). Under Nissens redaktørtid var det en klar fortåelse at kongens eneveldige makt ikke skulle utfordres (Eide 2010:134). Her dukker Matthias Conrad Peterson inn på arenaen som en av de første betydelige skikkelser i norsk journalistikk-historie. I sin fem-årige redaktørperiode gjorde Matthias Conrad Peterson avisen til et organ for polemikk og samfunnsdebatt. Han utnyttet sin utgiverposisjon og den yringsfrihet som Johann F. Struensee hadde innført, og sprengte dermed rammen for adressekontorets ordinære virksomhet.

Matthias Conrad Peterson som redaktør og forkjemper for yringsfrihet

Matthias Conrad Peterson var født 21. september 1761 i Slesvig, hvor hans far var skomaker. Han hadde danske som morsmål og kom til Trondhjem i 1782 og ble først ansatt som bokholder, først hos en grosserer Friedlieb, senere hos grosserer H. Meincke. Det er sannsynlig at det var via den sistnevnte at han fikk jobb som bestyrer for adressekontoret i Trondhjem.

Peterson var sterkt inspirert av frihetsidealene fra den franske revolusjonen, men han hadde neppe markert sine synspunkter offentlige før han fikk jobben. Forfatteren av Adresseavisens historie, Wilhelm K. Støren, mener at han neppe hadde fått jobben hvis hans radikale standpunkter hadde vært kjent (Støren 1967:35). Petersons periode som redaktør 1796-1800, representerte et utvikling i Adresseavisens historie, i retning mer pågående journalistikk, både når det gjaldt avisens politiske plattform og den redaksjonelle innretningen. I denne perioden lignet det mer en avis slik vi oppfatter det i dag, enn det økonomiske meldingsbladet det var ment å skulle være. Denne utviklingen representerer et så interessant stykke pressehistorie at det kan være riktig å kalle Peterson Norges første virkelige journalist/redaktør.

Han omdøpte avisen til *Trondhjemske Tidender* som i en årrekke framover skulle være navnet på det som senere skulle bli Adresseavisen. Typografien ble betraktelig forenklet, og det var ikke noe som sa at dette var fortsettelsen av *Adresse-Contoires Efterretninger*. Det vesentlige delen av stoffet var fortsatt annonser, men sidetallet økte til 8-10 sider. Ofte ble det laget et eget bilag som var to-sidig og bar navnet *Qvartbladet*. Det utkom fra mars 1798 til november

1799, med en liten avbrytelse første halvår 1799. Utgivelse av bilaget var antagelig en bevisst politikk fra Petersons side for å skille sin egen politiske agitasjon fra det kgl. privilegerte hovedorgan (Davidsen 1950:21). I dette bilaget stod det "tendensiøse" artikler på trykk som stadig reiste bølger i en ellers så rolige by. Men selv om det var kontroversielt må det også ha vært populært, for opplaget økte. I den programmatisk anlagte artikkel «Min Troens Bekjennelse» utdyper Peterson sitt radikale ståsted i synet på presse- og ytringsfrihet (Eide 2010: 142). Han var aktiv motstander av adelens og kongens poompøsitet og tittelbruk. Han provoserte med å kalle embetsmenn og adel «de saakaldede Store» (siteret fra Ringvej 2014a: 48).

Peterson tok opp moralske spørsmål, bl.a. ved å markere sin motstand mot dans og han talte de fattiges sak. Han polemiserte mot odelsretten som var et viktig stridsspørsmål på denne tiden. Han tok også til orde for en offentlig låneordning slik at almuen i dårlige tider ikke skulle være henvist til pantelånerens ågerrenter. Han diskuterte skolespørsmål, og uttrykte forargelse over at byens borgere ikke viste større interesse for utdannelsen til den oppvoksende slekt: "Utroligt, men sandt er det, at Vigtigheden af denne Anstalt saa lidet erkendes at man, ved de aarlige offentlige Examinationer kun seer faa eller ingen af dem, man burde formode være til stede» (nr. 39 september 1796).

Han agiterte mot dødsstraff og var særlig oppbrakt over at henrettelsene skjedde i full offentlighet. I forbindelse med henrettelsen av Marit Sivertsdatter, som var dømt til døden for mord, var han spesielt oppbrakt over at et stort antall kvinner kom for å se på: "Forinden jeg forlader denne ubehagelige Materie, kan jeg ej anderledes end beklage, at Fruentimmer ... kan overvinde sig til, at være tilstæde ved det Rædselsfulde, som ledsger en saadan Catastrophe?" (nr.12/ 1796).

Under Petersons redaktørtid ble det politiske prioritert på bekostning av populærvitenskapelige stoffet og han markerer tydelig sitt ståsted som republikaner (Eide 2010: 141). Det tok ikke lang tid etter at han overtok redaktørkrakken før noen av abonnentene begynte å reagere på hans republikanske og revolusjonære oppfatninger. Dette skrev han også om i en artikkel i nr. 26 1796, der han refererer til et utdrag av et niddrev som er kommet han i hende. I dette brevet stod det bl.a.: "Herunder hviler, Støvet af de Trondjemske Tidenders Redaktør: Han var en Kiætter, en Fritænker, en Franskmand. "

Conrad Peterson oppfatter dette som en æresbevisning, og skriver at "Det Skudsmaal, Synderen faar, er saa bestemt og saa kraftfuld"(siteret fra Støren 1967:40-41).

Peterson la da heller ikke skjul på sine franske og revolusjonære sympatier, og hans kommentarer var full av begeistring for de revolusjonæres innsats. Han støttet henrettelsen av Ludvig XVI og kom med stadige utfall mot datidens konger og fyrster.

Men oppi all sin beundring for franskmennene beholdt Peterson sine frihetsidealer, og protesterte mot pressesensuren i nr. 48, 1797:

"Frankerne, som nu ogsaa lægge Tvang paa Pressen, maa have en ond Samvittighed saaret og fuld af Bylder. Stedse er Skribentfølgelse et sikkert Beviis paa, at en eller anden magtfuld ikke gad høre eller læse. "

Etter hvert hadde han provosert så pass mange av byens borgere at vi sannsynligvis fikk Norges første strid om redaktørens redaksjonelle frihet. Hans artikler og radikalisme var også godt kjent i hovedstaden (Ringvej 2014a: 49). Klagene kom til Realskoles direksjon som formelt var ansvarlig for driften av avisen. Men Peterson kunngjorde flere ganger i begynnelsen av 1798 at han og ingen andre var ansvarlig for stoffet i avisen. I en henvendelse til publikum i nr. 8 for 1798 anmodet han privatpersoner om å spare seg bryderiet med å påtale om de mente han hadde forbrutt seg mot trykkefrihetsloven. Han gjorde det helt klart at det var embetsmennene som hadde ansvaret for å trekke grensen for hva som var tillatt. Den første skriftlige reprimande han fikk fra styret gjaldt da heller ikke hans politiske engasjement, men styret antydte i et brev datert 25. november at han manglet dømmekraft når det gjaldt moralske spørsmål.

Kritikken gjaldt en omtale han hadde hatt av en artikkel fra Brittsche Annalen, der det forekommer en humoristisk besknvelse av en mann som "fandt en ebeskrivelig Vellyst i at kjæmme en smuk Dames Hoved-Haar". Men kritikken var svært mild, og han får samtidig for den måten han driver avisen på. Men styret mener altså at den omtalte artikkel er uttrykk for at redaktøren "ikke synes at have al den delikatesse som fiin Smag og reen moralsk Følelse fordrer."

Peterson fikk imidlertid kritikk for at han selv ikke praktiserte den ytringsfriheten som han iherdig agiterte for. bl.a. hadde han polemisert kraftig mot haugianerne i forbindelse med at

Hans Nielsen Hauge for første gang skulle besøke Trondhjem. Fritenkeren Peterson hadde stor forakt for haugianerne at han den 9. august trimuferende kunne fortelle at en i Huges følge, en predikant Niels Iversen Riis, var blitt arrestert i Molde. Peterson kom da med en dårlig skjult oppfordring om at også Hauge selv burde bures inne når han viste seg i Trondhjem:

"Den berygtede Hans Nielsen Hauge, ypperste Præst og Hovedsmand for den hellige band som flakker omkring og skal have fordelet sig over landet, er ogsaa her ankommen, men er endnu ikke i Arrest.... Det er derfor at haabe, at disse hellige Landstrygere ved alvorlige mid skulde standses i deres fremfart og, som virkelige Løsgjængere, transporteres til Tugthuset (Nr. 32, 1799)

I det påfølgende nummer (nr. 33) svarer Hauge på angrepet, men Peterson har en hale på innlegget, der han gjør det klart at det er kun fordi Hauge har betalt for spalteplassen at han på trykk: "Spørger Nogen, hvorfor Udgiveren har indført det forestaaende aabne Brev, saa svares: fordi derfor god betaling er skeet; thi da kan man faae indført, løs og fast, Prosa og vers.-" Det var etter dette flere som beskyldte Peterson for dobbeltmoral på grunn av hans behandling av haugianerne, og det ble stilt spørsmålstegn ved hvor dypt Petersons forsvar for trykkefriheten egentlig stakk.

I nr. 37 av Adresseavisen hadde Peterson et lite overbevisende svar på dette angrepet. Han her fast at haugianerne var å betrakte som "løsgjengere", at de "undergravde folkemoralen" at han dessuten hadde "loven på sin side" (Støren 1967:45).

Trondhiems Budstikke, som ble redigert av Olaus Withammer, var blant de som kritiserte Peterson for hans på angrep på haugianerne. Olaus Withammer var en byoriginal som var bud for *Trondhjemske Tidender*. Han begynte i 1798 å gi ut *Trondhiems Budstik* som et bilag til *Trondhjemske Tidender*, først som måneds- og senere som ukeavis. Peterson ga til slutt Withammer sparken som bud bl.a. fordi han selv ble stilt til ansvar for Withammers skriverier. Men han mente også at Withammer misbrukte sin stilling som bud til å distribuere sin egen avis (Støren 1967:48)

Den viktigste grunnen til at Petersons kritiske penn ble borte skyldes i første omgang at kong Christian VII den 27. september i 1799 utstedte en forordning om regulering av

trykkefriheten. Sensuren ble ikke gjeninnført, men det ble innført en rekke forbud mot angripe den bestående samfunnsordning, mot å kritisere kongehuset og adelen, og mot injurierende artikler om privatpersoner. Loven førte øyeblikkelig til en rekke rettssaker, flere skribenter ble dømt til strenge straffer. "Forordningen om trykkefrihetens grenser" den gjerne ble kalt, innholdt 28 paragrafer med detaljerte bestemmelser om hva som var forbudt. I paragraf 2 het det bl.a.: "Dersom Nogen i trykt Skrift laster, forhaaner, eller sørger a utbrede Had og Misnøje imod disse Rigers Constitution, eller imot Kongens Regjering, straffes han med Landsforviisning" Landsforvisning eller tukthus var trusselen mot den på trykk angrep staten eller religionen. For private ærekrenkelser slapp man derimot med "Tugthusarbejde fra to måneder til to år, mens krenkelser av "sedelighed og Blueferdighe honorerert med fire dagers fengsel på vann og brød" (Giverholt 1984: 14-15).

Rettsaken mot forfatteren Peter Andreas Heiberg viste at den nye forordningen ikke var som tom trussel. Julaften 1799 ble Heiberg dømt med tilbakevirkende kraft for sitt forfatterskap. I flere år hadde han med skarp penn og vidd polemisert mot enevoldsregimet og primært hadde generalprokurator Colbjørnsen blitt utsatt for hard kritikk. Heiberg ble dømt livsvarig landsforvisning, og døde blind og ensom i sitt eksil i Paris i 1836 (Castberg 1974:314-315).

For første gang ble det nå påbudt at alle trykksaker skulle være forsynt med navnet på de ansvarlige utgiver. Det var et forsøk på å få slutt på anonyme innlegg som hadde vært så fram til da. Fra nr. 44, 1799 stod det derfor følgende tilføyd på Trondhjemske Tidenders tittelhode: "Disse Tidender utgives for regning af den borgerlige Skole i Trondhjem ved Handelsbogholderen Matthias Conrad Peterson".

Men det var også en annen grunn til at Petersons redaktørtid gikk mot slutten. I januar 1799 hadde nemlig Willum Stephanson kjøpt det kongelige privilegerte Bogtrykkeri og alle rettighetene til utgivelse av Trondhjemske Tidender av Carsten Volqvarts Klingenberg. Stephanson hadde jobbet som boktrykker og en slags forretningsfører i virksomhetene i mange år. Peterson og Stephanson hadde tidligere hatt flere konflikter bl.a. om hyppigheten av ekstrabilagene til Trondhjemske Tidender. Det skyldtes nok delvis politisk uenighet, men Stephanson mente først og fremst at trykkingen av ekstrabilagene ble for kostbar. Som et resultat av dette ble statsråd Lorents Angell oppnevnt av direksjonen for å føre tilsyn med at Peterson ikke utgav flere bilag til avisen enn det direksjonen kunne anbefale. Peterson oppfattet

nok dette som et forsøk på å kontrollere hans redaktør-funksjon. Dette tilspisset seg etter at Stephanson nektet å trykke et bilag til Trondhjemske Tidender med et angrep fra Petersons side mot stiftamtman Moltke. Dette gjorde Peterson rasende, og han skrev et brev til direksjonen 23. mai 1798, der det bl.a. stod: "I dette Øjeblik lader den næsevise Bogtrykker mig vide, at en fra mig ham tilsendt Bekjentgjørelse ej skulde indføres. - Hvad! Bogtrykkeren er bliven Censor? - Fra dette Øjeblik af er jeg ej mere de Trondhjemske Tidenders Udgiver. Directionen vil naturligvis finde mind Adferd rigtig."

Samtidig skrev Peterson et personlig brev til stiftamtman Moltke der han hevder at Moltke selv hadde tatt initiativ til å få bilaget stanset. Moltke avviste dette i et brev til direksjonen, samtidig som han understreket at Petersons anklager var falske, og at de ville skade mange i byen dersom det hadde blitt trykt. Direksjonen kom nå i en vanskelig stilling. De ønsket ikke å trække stiftamtmannen på tærne, men de ønsket heller ikke at Peterson skulle slutte så brått. Men Moltke var heller ikke den eneste i byen som følte seg forulempet av Petersons skrivelser, og Peterson antyder selv i et innlegg i nr. 20 1799 at han blir utsatt for annonseboikott:

"De Trondhjemske Tidender kunde ikke begribe, hvorledes de have paadraget sig Publikums Ugunst i saa høj en grad, at man i senere Tider har anbetruet dem saa usædvanlig faa Bekjentgjørelser til at bære omkring. Med ret klager man over Tidene, og sandeligen de er meget slemme. Ingen vil tabe Noget; Ingen som har et stort Boe vil døe; Ingen vil gjøre Fallit; Ingen vil stjele Noget fra sin Nabo, som denne maa lyse efter; Ingen vil gjøre saa stor Gjeld, han maa sølge sine Løsøre; Ingen gifter sig nu omstunder mere; Kjøbmændene maae være len for Vare, siden de ej mere averterer Noget. Kort, det seer meget slemt ud, og dersom Tiderne ikke snart bliver bedre, saa ere de Trondhjemske Tidender nødt til at lukke Boutiquven i Krambodgaden og at afskedige deres trofaste Tjener ".

Det endte med kompromiss etter at direksjonen hadde fått i stand forhandlinger mellom Peterson og Stephanson. Det skulle fortsatt trykkes bilag, men de skulle varsles god tid i forveien. Etter konflikten med Stephanson hadde Peterson begynt å gå lei, men omstendighetene rundt Petersons avgang ved årskifte 1800 er uklare. Noen har hevdet at Peterson til slutt fikk sparken som Trondhjemske Tidenders utgiver, men ingen ting i de etterlatte arkivene til Realskolen kan dokumentere det (Støren 1967:50). Kanskje mistet Peterson lysten på å være redaktør etter at de nye forordningene om trykkefrihet kom. I

november 1799 anmoder han direksjonen om å bli løst fra sin stilling fra årsskiftet. En av realskolens matematikklærere, Hans Hagerup Luytkis, overtok fra 1. januar 1800. Petersons artikler dukker fortsatt opp fra tid til annen, men Realskolens direksjon innskjerpet kontrollen over redigeringen, og det blir innført forhåndssensur på alt stoff. Avisen mister sitt friske journalistiske preg. Peterson-perioden må derfor vurderes mer som et interessant journalistisk intermesso, snarere enn begynnelsen på den ordinære avisdriften i Adresseavisen. Avisen ble nå omdøpt til Trondhjems Adressecontoirs Efterretninger i 1802 og William Stephanson ble ny redaktør (Eide 2010: 143).

Peterson hadde hele veien argumentert i skrift og tale mot tanken om at kongens myndighet var gitt ham av folket og ikke av Gud. Maktfordeling, folkesuverenitet og trykkefrihet var tre helt sentrale prinsipper som dannet stammen i Grunnloven og som det var gjengs støttet for i Eidsvoldsforsamlingen. Det betyr ikke at seieren var vunnet en gang for alle og at disse prinsippene var fredet i tiden etter 1814 og den svenske kongen, Karl Johan kunne gjerne tenke seg en omkamp om trykkerfriheten (Ringvej 2014a: 50).

I hele Europa pågikk beslektede debatter om grenser for ytringsfrihet på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800. Våren 1814 pågikk det en voldsom debatt om hva slags statsforfatning skulle gjelde og hvor aktiv skulle befolkningen være om statsaker. Også prinsregenten Christian Fredrik var i tenkeboksen: «Jeg følte vegten af hva de sa, og ofret med glæde baade den ret som jeg trodde at ha, og min egen personlige mening for den offentlige mening, som blev udtalt av saa kloke og aktværdige mænd» (sitert fra Ringvej 2014b: 85). Men Christian Fredrik uttrykte offentlig motvilje mot prinsippet om trykkefrihet. Han var blitt overbevist om at den nye norske staten skulle tuftes på folkesuverenitetsprinsippet og ved å avstå arveretten til den norske tronen, men var ikke av den grunn en overbevist tilhenger av kravet om trykkefrihet, men ble til slutt overtalt til å støttet dette av kammerherre Peder Anker (ibid.). I tiden fram mot samlingen på Eidsvold var det ikke tvil om at det overveldende flertallet av de 112 Eidsvoldsmenn var befestet i tanken om at den offentlige samtale basert på trykke- og ytringsfrihet skulle legges til grunn for teksten i den nye grunnloven.

Perioden etter 1814

Selv om trykkefriheten ble nedfelt i grunnlovens tekst betydde ikke at den ble respektert i praksis. Og kong Carl Johan ville gjerne ha omkamp med et forslag om å lovfeste 1799-forordningen. Dette provoserte Peterson som igjen kom på banen i det offentlige ordskifte. Han hadde fortsatt sin skribentvirksomheten og ga bl.a. uttrykk for sin sympati med arbeiderklassen i *Tronhjems Budstikke* der han bl.a. skrev: "Da daglønnerne henhører til den arbeidende Klasse saa være dette Blad dem særdeles tilegnet" (sitert fra Myhre 1944:216). Han kom tilbake som avisutgiver i 1815 med etableringen av *Den lille Trondhjemske Tilskuere*. Dette ble hans plattform til forsvar av grunnloven og spesielt trykkefrihetsbestemmelsen i §100. Han agiterte for forsvaret av loven og skrev om "despotismens foraktelige kryp, som kunne ønske å se trykkefriheten krenket (Davidsen 1950:25).

Da Carl Johan foreslo lovfesting av 1799-foreordningen, skrev Peterson flammende innlegg i Nationalbladet i Christiania. Da han skrev innlegget var forslaget allerede blitt avvist av Stortinget, men Peterson så antagelig dette som en mulighet til å markere seg mot Carl Johan med sikte på å sikre Norges uavhengighet i et litt lengre perspektiv. Carl Johan var også fra vårt naboland kjent for ikke å ha høye tanker om presse- eller ytringsfrihet. I 1818 foreslo Carl Johan et tillegg til riksakten som ville det gjøre straffbart å fornærme unionen og broderfolket (Lundström et. al. 2001). Dette fulgte nok Peterson aktsomt med på og så nok behovet for å holde presset på kongen oppe. Her er det verdt å merke seg at Peterson valgte en helt annen strategi overfor kongehuset enn den samtidige presse mannen Niels Wulfsberg. Den lettlivete og kontroversielle presten Niles Wulfsberg baserte sin pressekarriere på å holde seg inne med kongehuset. Da de danske avisene ikke lenger ankom hovedstaden på grunn av blokaden under Napoleonskrigen startet Wulfsberg det som regnes som den første norske generelle nyhetsavisen: *Tiden, et offentlig Blad af blandet Indhold* i januar 1808. Avisen gikk inn i 1811. En av grunnene til at avisene gikk inn var det tynne innholdet på grunn av utstrakt bruk av forhåndssensur begrunnet i krigssituasjonen. Også *Trondhiems Efterretninger* ble sensurert gjennomført av general Georg Fredrik von Krogh, stiftsamtmann Erik Must Angell og politikister Jan Blom. I denne perioden var avisen full av kunngjøringer og propaganda. Fra oktober 1810 til mai 1813 ble sensuren dokumentert med at det på første siden i denne perioden ble kunngjort «Maa trykkes. Blom». (Rian 2014: 328). Wulfsberg prøvde likevel så godt han kunne og holde seg inne med kongemakten og trykte hylningsdikt til den «Ædle Kongelige Prinds Frederik». Kristian Fredrik brukte i følge Øystein Rian til å formidle innholdet i fredstraktaten i Kiel (elleve dager etter undertegnelsen)

gjennom *Tidens* utgave 25. januar 1814 på en så selektiv måte at selve freden ble kunngjort uten å nevne Fredrik 6.s avståelse av Norge til kongen av Sverige (Rian 2014: 328-329)

Rian skriver at *Tidens* kunngjøring ble diktert av Kristian Fredrik og som den dyktige propagandist han var kunne han gjennom publisering i Tiden sminke løgner om fredsbedingungen av så avgjørende betydning for Norge. Wulfsberg selv ble jo muligens holdt uvitende om dette. Teksten var fylt patos som man forbinder med det kongelige språk og det het blant annet

«Ifølge aldeles paalidelige Efterretninger ere Præliminarierne for Freden til Lands og Vands affsluttede imellem Hs. Majestæt Kongen af Danmark og Norge og de allierede Magter.

Om Fredvilkaarene kan Udgiøverne Intet tilføie, da han ikke kjender dem, og da de rimeligviis meddelelte, men det faste Haab ville vi nære, at det ikke kunne være v anærende, og ikke skulle vorde ødelæggende for Danmarks, for Norges Lyksalighed. Saa freidigen stole vi paa Gud, der er Herrernes Herre, og paa den Kraft, der luer i begge Nationers Bryst, at vi uden Banghed tør see Fremtiden imøde» (sitert fra Rian 2014: 329)

Når den helt avgjørende opplysning for Norge at landet skulle avstås til Sverige og det fortsatt snakkes et felleskap mellom Danmark og Norge kan man forstå Jacob Aall som kommenterte Tidens oppslag slik i ettertid: «Aldrig har vel nogen politisk efterretning i falskere frave bleven forelagt ladsmænd, end det fredsbudskab, som bladet Tiden udsendte i et extrablad 25. januar (ibid.) Den type teknikker med bruk av selektiv informasjon, desinformasjon og propaganda har jo vært brukt helt opp til våre dager (Nohrstedt og Ottosen 2014).

Wulfsberg fortsatt med å pleie gode forbindelser med det svenske kongehuset etter 1814. I grunnlovsåret ga han ut Journal for Rigsforfatning, Lovgivning og Politie. Han ble sett på mistenksomme øyne blant mer nasjonalt innstilte pressefolk da han trykket hyllingsartikler til daværende kronprins Carl Johan. Hans rykte som korrupskskjøt fart da han mottok 150 dukater i gave av kronprinsen. I 1815 fikk han jobb som arkivar ved statsrådsavdelingen i Stockholm samtidig som han ble privatlærer for prins Oscar. Han er senere kjent som grunnlegger av landets første dagsavis Morgenbladet og senere grunnlegger av det vi i dag kjenner som Drammens tidende (Ottosen 2012).

Peterson som bevisst virker å ha hatt ønske om avstand til kongemakten fikk en helt annen behandling og ble satt under tiltale etter innlegget i Nationalbladet i 1821 av stattholderregjeringen for overtredelse av trykkefriheten. Aktoratet nedla påstand om landsforvisning. Etter en juridisk prosess som pågikk i to år og til slutt havnet i Høyesterett, ble Peterson frikjent i 1823. Rettsaken truet også hans levebrød, siden det var nedlagt påstand om at han skulle miste jobben som direktør av Norges Bank, en stilling han hadde hatt siden 1816. Også på dette punktet ble han frikjent, og han ble sittende som direktør i Norges Bank helt til sin død i 1833. Etter rettsaken fortsatte

Peterson som skribent og debattant bl.a. i Trondhjemske Tidender, der han så tidlig som i 1824 tok til orde for 17. mai-feiring. Han kan således regnes som 17. mai-feiringens far. Da kongen i 1828 forbød feiringen, skjedde det bare et kort avbrekk bl.a. på grunn av den kampen Henrik Wergeland førte for å få feiringen legalisert. I Petersons referater fra 17. mai feiringen i Trondhjem beskrives folkefesten, kanonsaluttene og folketoget med stor begeistring. Dette bidro til at feiringen spredde seg til andre byer. I 1826 utga Peterson også et 40-siders skrift mot kong Karl Johans såkalte vetoproposisjon. Det kom til å få stor innflytelse på den politiske debatten, og spilte en viktig rolle foran stortingsvalget i 1827 (*Trondjems Journalistforening 90 år. 1902-1992:47* og *Dauidsen 1950:28-31*).

Avisene kom til Norge før journalistikken, men i de største byene ble adresseavisene utgangspunktet for prematur journalistisk virksomhet. Leserene var stort sett embetsmenn, knapt noen andre hadde råd til eller kunne nyttiggjøre seg adressebladene, som i likevel ble fora for formidling av næringslivsnytt og ytringer, først og fremst i form av betalte annonser.

Boktrykkerne eller redaktørene som drev adresseavisene så på seg selv mer som forretningsmenn enn journalister, men enkelte av dem, som Matthias Conrad Peterson, hadde åpenbart journalistiske ambisjoner og sprengte rammen for adresseformatet. Da han døde i 1833 ble han fulgt til graven av et sørgetog på 500 mennesker. I fronten av prosesjonen ble det båret et banner der det stod: «Kjert og uforglemmelig vil dit Minde være i Thrønderlagen» sitert fra Ringvej 2014a: 51)

Referanser

Dauidsen, Øyvind (1943). *Pressen fra Griffenfeldt til Struensee i dens forhold til Norges næringsliv*. Oslo: Aschehoug.

- Dauidsen, Øyvind (1950). *Mattias Conrad Peterson. En forgrunnskikkelse i konstitusjonskampen og i den norske presses historie*. Oslo: Cammermeyers Boghandel.
- Dauidsen, Øyvind (1963). *Et 200-års minne. Om grunnleggelsen av regelmessig norsk pressevirksomhet*. Oslo: Norsk Høyrepresse.
- Daae, Ludvig (1891). *Det gamle Christiania 1624-1814*. Christiania: J.W. Cappelens Forlag.
- Eide, Martin (2010). *Norsk presses historie 1660-2010. En samfunnsmakt blir til 1660-1880*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fiskaa, Haakon (1935). *Den norske presse før 1850. Norsk Bladeierforening 1910-1935. Bidrag til norsk presses historie*. Norsk Bladeierforening.
- Lundstöm, Gunilla (2001). *Den svenska pressens historia, Bind III det moderna Sveriges spegel (1897-1945)*. Stockholm: Ekerlids förlag.
- Myre, Olav (1944). *Svunne tiders sensasjoner. Streiftog gjennom norsk pressehistorie*. Oslo: Jacon Dybwads Forlag.
- Nohrstedt, Stig A. (2014). *New Wars, New Media, New War Journalism*. Gothenburg: Nordicom.
- Ottosen, Rune (2010) (red.) *Norsk presses historie 1660-2010. Bind 2. Presse, parti, publikum 1880-1945*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ottosen, Rune (2012). Niels Wulfsberg. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 16. oktober 2014 fra https://nbl.snl.no/Niels_Wulfsberg.
- Ottosen Rune, Røssland, Lars Arve og Østbye, Helge (2002). *Norsk Presses historie*. Oslo: Det norsk Samlaget.
- Rian, Øystein (2014) *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536-1814*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ringvej, Mona Renate (2014a) *Marcus Thrane. Forbrytelse og straff*. Oslo: Pax forlag.
- Ringvej, Mona Renate (2014b) *Trykkefrihet i 1814 – det opplyste eneveldets demokratiske arv. Historisk Tidsskrift nr. 1 2014*.
- Seland, Johannes (1975). *Med Fædrelandsvenn i hundre år*. Kristiansand: Fædrelandsvenne A/S.
- Støren, Willhel K. (1967). *Adresseavisen to hundre år. Fra posttrykkerens tid til telesatelittens tidsalder*. Trondheim: Adresseavisen.
- Wolland, Steingrim og Øwrum, Rolf (1992). *Budbringerens dilemma. Om ytringsfrihet, pressetikk og redaktøransvar*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.

